

Janusz Lewandowicz

Cesarskie prawodawstwo zakonne sprzed Kodeksu Justyniana Wielkiego

Łódzkie Studia Teologiczne 27/2, 135-154

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ LEWANDOWICZ

Wyższe Seminarium Duchowne, Łódź

CESARSKIE PRAWODAWSTWO ZAKONNE SPRZED KODEKSU JUSTYNIANA WIELKIEGO¹

Słowa kluczowe: prawo rzymskie, monastycyzm, cesarskie prawodawstwo zakonne, klasztory

1. Wprowadzenie. 2. Ustawy dotyczące osób zobowiązanych do pełnienia funkcji publicznych. 3. Ustawy określające dyscyplinę życia mniszego. 4. Ustawy określające zasady życia mnichów w społeczeństwie. 4.1. Wobec wymiaru sprawiedliwości. 4.2. Prawo majątkowe. 4.3. Porządek publiczny. 5. Konkluzja

1. WPROWADZENIE

Działalność legislacyjna Justyniana Wielkiego, rozpoczęta przygotowaniem *Kodeksu*, miała na celu objęcie koniecznymi, niezbędnymi i pożytecznymi normami prawnymi jak najszerszy zakres życia społecznego. *Kodeks* zachowywał z tradycji prawnej to, co nadawało się do zastosowania w realiach ówczesnego świata i jednocześnie wprowadzał nowe rozwiązania tam, gdzie istniała potrzeba. Po *Kodeksie Teodozjusza* z 438 r. *Kodeks Justyniana* stanowił kolejny ważny krok w formowa-

¹ Co do aspektów prawnych w rozwoju monastycyzmu zob. P.E. Spreitzenhofer, *Die Entwicklung des Alten Mönchtums in Italien von seinem ersten Anfängen bis zum Auftreten des heil. Benedict*, Wien 1894; T.P. McLaughlin, *Le très ancien droit monastique de l'Occident. Étude sur le développement général du monachisme et ses rapports avec l'Église séculière et le monde laïque de saint Benoît de Nursie à saint Benoît d'Aniane*, Ligugé-Paris 1935; L. Vannicelli, *Normativa sui monaci e sui monasteri nel diritto ecclesiastico romano*, Bologna 1969; O. Porcel, *La doctrina monástica de san Gregorio Magno y la «Regula Monachorum»*, Madrid 1950; G. Penco, *Il concetto di monaco e di vita monastica in Occidente nel VI secolo*, SMon 1 (1959), 7–50; O. Porcel, *San Gregorio Magno y el Monacato. Cuestiones Controvertidas*, Scripta et Documenta, 12: Monastica, 1, Abadía de Montserrat 1960, 1–95; K. Hallinger, *Papst Gregor der Grosse und der Hl. Benedikt*, Roma 1957 (Studia Anselmiana, 42), 231–319; F. Prinz, *Das westliche Mönchtum zur Zeit Gregors des Großen*, w: *Grégoire le Grand. Actes du colloque international du CNRS tenu à Chantilly. Centre cultural Les Fontaines, du 15 au 19 septembre 1982*, red. J. Fontaine i in., Paris 1986, 123–136.

niu się rzymskiej tradycji prawnej. Charakterystyczną cechą ustawodawstwa cesarskiego od czasów Konstantyna Wielkiego było to, że chrześcijańscy cesarze, czując odpowiedzialność za sprawowanie opieki nad Kościołem, wydawali zarazem normy regulujące życie społeczności wierzących. W ten sposób ustawodawstwo cesarskie w odpowiednim zakresie spełniało podwójną rolę. Miało za zadanie określać porządek życia państwa jako społeczności doczesnej, a zarazem pełniło rolę analogiczną do tej, jaką pełni dziś prawo kanoniczne, tzn. określało porządek prawny Kościoła jako społeczności, której celem jest osiągnięcie celów nadprzyrodzonych, wykraczających poza porządek doczesny. Było to swego rodzaju *ius commune*, skupiające w sobie normy dotyczące obu wymiarów tej samej – w ujęciu ustawodawcy – społeczności.

Przed Konstantynem sytuacja była zgoła odmienna. Kościół wprowadzał właściwe sobie normy niezależnie od władzy państwowej, starając się respektować istniejący porządek prawny. Jego źródłem była władza, która swą legitymizację opierała na sile, odwołując się wszakże również do sfery ideologicznej, w której sprawujący władzę uznawany był za przedstawiciela świata bogów. Wraz z przyjęciem chrześcijaństwa nastąpiła zmiana spojrzenia na umocowanie władzy. Cesarze legitymowali się odtąd namaszczeniem przez Boga Jedyneho, uznając, że ich władza jest przedłużeniem na ziemi Jego władzy. Uznanie, że fundamentem władzy jest mandat otrzymany od Boga, pociągało za sobą również zmianę filozofii prawa, w szczególności określenia jego źródeł i zakresu przedmiotowego. Zasadniczą rolę w tej mierze odegrała filozofia stoicka, która sformułowała już wcześniej doktrynę o istnieniu prawa naturalnego. Prócz tego za istotne źródło uznano Objawienie. Dziedzinę religijną przed *Kodeksem Justyniana* również obejmowały przepisy prawne. Do czasów Konstantyna dotyczyły one głównie sfery kultu pogańskiego, sprawowanego w ramach państwowej służby publicznej. Po edykcie mediolańskim prawodawstwo zaczęło przybierać nowy kierunek i sprzyjać rozprzestrzenianiu się chrześcijaństwu. W obszarze kodyfikacji istotny krok nastąpił z chwilą publikacji *Kodeksu Teodozjusza*. *Kodeks* ten problematykę kościelną zawarł w ostatniej – XVI księdze (jeśli nie liczyć przepisów pomieszczonych akcydentalnie we wcześniejszych księgach). Znalazły się w niej obok siebie przepisy dotyczące „prawdziwej religii” i przywilejów Kościoła, obejmujące heretyków i schizmatyków, pogan i apostatów oraz żydów. *Kodeks* Justyniana rozpoczynał się natomiast od przepisów dotyczących wiary katolickiej i norm regulujących życie Kościoła, zamieszczonych w początkowych tytułach księgi I.

Kodeks Teodozjusza, jak i *Kodeks Justyniana* są świadectwem tego, że chrześcijaństwo wybiło się na czoło jako czynnik regulujący legislację i punkt odniesienia stanowionych norm. Dotyczyło to również całej przestrzeni życia monastycznego. W niniejszym artykule chcielibyśmy przedstawić, jak kształtowało ową przestrzeń prawodawstwo cesarskie do czasów Justynianowej kodyfikacji, wyjąwszy jej Nowele, gdyż te zostały już uwzględnione w innej publikacji autora, poświęconej życiu monastycznemu².

² Zob. J. Lewandowicz, *Klasztory, mnisi, mniszki. Obraz życia monastycznego w Registrum epistularum Grzegorza Wielkiego na tle prawa cesarskiego i kościelnego*, Źródła monastyczne. Monografie 6, Kraków 2018. Zob. też tenże, *Ograniczenia stanu jako przeszkoda w przyjmowa-*

Zanim pierwsze normy prawne w odniesieniu do życia zakonnego pojawiły się w ustawodawstwie kościelnym, mniej więcej o dekadę wcześniej znalazły się one wśród praw państwowych. W każdym razie przepisy pojawiające się zarówno w prawodawstwie świeckim, jak i kościelnym pochodzą z czasu po 313 r., a zatem z epoki cesarzy chrześcijańskich. Do czasów Justyniana prawodawstwo cesarskie w kształtowaniu życia monastycznego miało charakter akcydentalny, odgrywało marginalną rolę. Dopiero kodyfikacja tego cesarza i kolejne jej nowele starały się ująć zagadnienie systematycznie i całościowo. Stanowiły tym samym od pierwszej połowy VI w. istotną normę kształtowania się życia monastycznego zarówno na Wschodzie, jak w Italii, a co za tym idzie również na całym Zachodzie³. W czasach Justyniana prawo cesarskie obowiązywało w Italii nie tylko po jej

niu do klasztorów w czasach Grzegorza Wielkiego na podstawie jego Registrum epistularum oraz norm prawa rzymskiego, Vox Patrum 35 (2015) t. 64, 317–344 oraz *Przyjmowanie do klasztorów żołnierzy i małżonków w czasach Grzegorza Wielkiego na podstawie jego Registrum epistularum oraz norm prawa rzymskiego*, Vox Patrum 36 (2016) t. 65, 373–388.

³ O rozwoju życia monastycznego na Wschodzie i na Zachodzie traktuje bardzo liczna literatura naukowa. Spośród wielu pozycji wyróżniamy niektóre: C. Butler, *Benedictine Monachism. Studies in Benedictine Life and Rule*, London 1919; tenże, *Saint Benedict and the Sixth Century*, The Downside Review 48 (1930), 179–197; H. Lietzmann, *Geschichte der Alten Kirche*, t. 4, Berlin 1944, 116–192; E. Stein, J.R. Palanque, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1959, 146–150; A. de Vogüé, *La Communauté et l'Abbé dans la Règle de saint Benoît*, Paris–Brussels 1961; A.H. Jones, *The Later Roman Empire*, Oxford 1964, 929–933; R. Lorenz, *Die Anfänge des abendländischen Mönchtums im 4. Jh.*, Zeitschrift für Kirchengeschichte 77 (1966), 1–61; B. Lohse, *Askese und Mönchtum in der Antike und in der alten Kirche*, München–Wien 1969, 173–229; C. Butler, *Il misticismo occidentale. Contemplazione e vita contemplativa nel pensiero di Agostino, Gregorio e Bernardo*, Bologna 1970; R. Lorenz, *Das vierte bis sechste Jahrhundert (Westen)*, red. K.D. Schmidt, E. Wolf, *Die Kirche in ihrer Geschichte*, 1.C/1, Göttingen 1970, 52–54; K. Baus, E. Ewig, *Die Reichskirche nach Konstantin d. Gr.: Die Kirche von Nikaia bis Chalkedon*, Freiburg–Basel 1973, 374–409; *Askese und Mönchtum in der Alten Kirche*, red. K.S. Frank, *Wege der Forschung*, Bd. 409, 1975; *Mönchtum und Gesellschaft im Frühmittelalter*, red. F. Prinz, *Wege der Forschung*, Bd. 312, 1976; H.G. Beck, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, wyd. B. Moeller, *Die Kirche in ihrer Geschichte*, 1.D/1, Göttingen 1980, 43–47; 90–93; 134–138; F. Prinz, *Askese und Kultur, Vor- und frühbenediktinisches Mönchtum an der Wiege Europas*, München 1980; A.E.C. Clare, *Authority and humility, A conflict of values in fourth-century female monasticism*, *Byzantinische Forschungen* 9 (1985), 17–33; A. Papadakis, *Byzantine monasticism reconsidered*, *Byzantinoslavica* 47 (1986), 34–46; E. Pasztor, *Il monachesimo femminile*, w: *Dall'eremo al cenobio. La civiltà monastica in Italia dalle origini all'età di Dante*, red. G.C. Allesio, Milano 1987, 155–180; A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.*, München 1989, 457–461; *De Tertullien aux Mozarabes. Antiquité tardive et Christianisme ancien. (III^e–VI^e siècles)*. *Mélanges offerts à Jacques Fontaine Membre de l'Institut à l'occasion de son 70^e anniversaire, par ses élèves, amis et collègues*, red. L. Holtz i in., t. 1–3, Paris 1992; R. Lorenz, *Das vierte Jahrhundert (Der Osten)*, *Die Kirche in ihrer Geschichte*, 1.C/2, red. B. Moeller, Göttingen 1992, 227–241; G. Jenal, *Italia ascetica atque monastica. Das Asketen- und Mönchtum in Italien von den Anfängen bis zur Zeit der Longobarden (ca. 150/250–604)*, t. 1–2, *Monographien zur Geschichte des Mittelalters*, 39.1–2, Stuttgart 1995; A. de Vogüé, *Regards sur le monachisme des premiers siècles. Recueil d'articles*, Roma 2000 (*Studia Anselmiana*, 130); tenże, *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'Antiquité*, t. 1–10, Paris 1991–2006. Ujęcie materiału dotyczącego ustawodawstwa kościelnego i cywilnego o życiu monastycznym oparte na: K.L. Noethlichs, *Das Kloster als «Strafanstalt» im kirchlichen und weltlichen Recht der Spätantike*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 80 (1994), 20–33.

odzyskaniu z rąk Ostrogotów wskutek wypraw Belizariusza i Narsesa i w miarę możliwości było aplikowane na całym terenie objętym jurysdykcją patriarchy zachodniego (rzymskiego). O obowiązywaniu prawa cesarskiego w Rzymie upewnia zarządzenie dołączone do formuły adresowej ustawy *Kodeksu* z 531 r. skierowanej do Jana, prefekta pretorium, mówiące, że obowiązuje ono nie tylko w starym Rzymie i w obecnym mieście stołecznym (Konstantynopolu), lecz w każdym kraju, gdzie są chrześcijanie:

Et hoc non solum in vetere Roma vel in hac regia civitate, sed in omni terra, ubicumque christianorum nomen colitur, obtinere sancimus⁴.

Intencją ustaw cesarskich było więc rozciągnięcie ogólnego prawa dotyczącego Kościoła na całe chrześcijaństwo.

Początkowo ustawodawstwo państwowe zajmowało się głównie duchowieństwem. Sprawy zakonne pojawiły się później. Obok przepisów bezpośrednio dotyczących życia zakonnego przedmiotem naszego zainteresowania są również regulacje prawne w odniesieniu do kandydatów do stanu duchownego w kwestii ograniczeń wynikających ze zobowiązań stanu⁵, gdyż w przyszłości prawo analogicznie będzie stosować te przepisy względem kandydatów do życia w klasztorze.

2. USTAWY DOTYCZĄCE OSÓB ZOBOWIĄZANYCH DO PEŁNIENIA FUNKCJI PUBLICZNYCH

Szybki rozwój chrześcijaństwa i jego popularność, pragnienie życia ewangelicznego i służby w szeregach duchowieństwa, zaczęły mieć tak znaczący wpływ na życie społeczne, że w konsekwencji prowadziły do trudności w funkcjonowaniu społeczności lokalnych w ustalonym dotychczas porządku. Miało to znaczenie zwłaszcza w Egipcie, gdzie wierni masowo podejmowali życie monastyczne. Nastąpił również znaczny wzrost liczby pragnących oddać się służbie Kościoła w stanie duchownym. Ciężar sprawy zaczął się ujawniać już za Konstantyna. Pierwszy akt ustawodawczy ograniczający swobodę wstępowania do stanu duchownego dotyczył dekurionów⁶. W 320 r.

⁴ *Codex Iustinianus*, wyd. P. Krueger, w: *Corpus Iuris Civilis*, t. 2, Berolini 1892⁵ – [dalej: CJ] I 3, 51, 2 (a. 531), 35: „Zarządzamy, że ma to obowiązywać nie tylko w dawnym Rzymie czy w tym królewskim mieście, lecz w każdej ziemi, gdziekolwiek są chrześcijanie” – tłum. J.L.

⁵ Co do przeszkód prawnych we wstępowaniu do klasztorów zob. J. Lewandowicz, *Ograniczenia stanu...*, art.cyt., oraz tenże, *Przyjmowanie do klasztorów...*, art.cyt.

⁶ *Dekurion* to termin oznaczający urzędnika pełniącego funkcję radnego w radzie miasta. Samo słowo oznacza osobę należącą do *kurii*, czyli instytucji skupiającej ciało kierownicze. Obok łacińskiego terminu *decurio* równoległe używano określenia *curialis*. Por. np. B. Sitek, *O ciężkiej doli decuriones w okresie późnego cesarstwa rzymskiego uwagi poczynione na podstawie wybranych konstytucji cesarskich*, w: *Procesy ujednoczenia prawa prywatnego w świetle integracji europejskiej*, red. B. Ziemięcin i in., Szczecin 2001, 110: „Każde miasto miało swój senat – *ordo decurionum*, składający się zazwyczaj ze stu członków określanych mianem *decuriones*”. Zob. także: A. Garino, *Storia del rito Romano*, Napoli 1996, 404; L. De Salvo, *Munera curialia nel IV secolo. Considerazioni su alcuni aspetti sociali*, w: *Il tardo impero. Aspetti e significati nei suoi riflessi giuridici. X Convegno internazionale in onore di Arnaldo Biscardi (Spello, Perugia, Gubbio 7–10 ottobre 1991)*, Napoli 1995, 291–318.

Konstantyn wydał konstytucję⁷ związaną z wydanym wcześniej prawem⁸ zabraniającym nie tylko włączania w szeregi duchowieństwa dekurionów i ich dzieci⁹ (funkcja kuriała była bowiem dziedziczna), lecz także wszystkich zdolnych do piastowania funkcji publicznych. Wspomniane prawo nakazywało równocześnie, aby w miejsce zmarłych duchownych powoływać tylko tych obywateli, których szczupłość majątku nie obciąża koniecznością piastowania urzędów (*muneribus civilibus*)¹⁰. Nowa ustawa, odnosząca się do poprzedniego prawa, wydana została w sytuacji, kiedy niepokojeni byli ci, którzy wstąpili w szeregi duchowieństwa przed wydaniem zakazu. Konstantyn nie pozwalał w takim przypadku ich niepokoić. Tych wszakże, którzy, uchylając się (*declinantes*) od obowiązków publicznych, uciekli (*confugerunt*) w szeregi duchowieństwa po ogłoszeniu ustawy, nakazał z nich wykluczyć i oddać na powrót kuriom i radom miejskim oraz zobowiązać do pełnienia obowiązków obywatelskich¹¹. Powyższe prawo Konstantyna znalazło uznanie również w oczach papieża Innocentego I (401–417), który w 404 r. potwierdził jego stosowanie na Zachodzie¹².

⁷ Por. *Codex Theodosianus* [dalej: CTh] XVI 2, 3, 8. Zob. uwagi francuskiego wydawcy dotyczące daty promulgacji ustawy: *Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II (312–438)*, t. 1: *Code théodosien – Livre XVI*, wyd. Th. Mommsen, R. Delmaire, Sources Chrétiennes 497, 2005, 126. Por. też *Regesta pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII* (a. 416), wyd. Ph. Jaffé i in., Leipzig 1885, t. 1, 47, poz. 314 (111). Por. Św. Grzegorz Wielki, *Listy*, tłum. J. CZUJ, t. 1, 241, nota 5.

⁸ Konstytucja, o której mowa nie zachowała się.

⁹ Trzy lata wcześniej, 21. lipca 317 r., Konstantyn określił zasady przynależności do kurii i wstępowania do stanu urzędniczego. Por. Constantinus, *Constitutio* XII 1, 5 (a. 326), (CTh, 663, w. 1–10): „Idem a. ad Bithynos. Eos qui in palatio militarunt et eos quibus provinciae commissae sunt quique merito amplissimarum administrationum honorem perfectissimatus vel egregiatus adepti sunt, nec non et illos, qui decuriones vel principales constituti cuncta suae patriae munera impleverunt, frui oportet dignitate indulta. Si vero decurio suffragio comparato perfectissimatus vel duceuae vel centenae vel egregiatus meruerit dignitatem declinare suam curiam cupiens, codicillis amissis suae conditioni reddatur, ut omnium honorum et munerum civilium discussione perfunctus iuxta legem municipalem aliquam praerogativam obtineat. Eum quoque, qui originis gratia vel incolatus vel ex possidendi condicione vocatur ad curiam, perfectissimatus suffragio impetrati dignitas non defendit, qua remota tradi eum curiae oportebit”.

¹⁰ W odniesieniu do problematyki dotyczącej relacji między kuriami a miejscowymi Kościołami zob. R. Lizzi Testa, *Come e dove reclutare i chierici? I problemi di Sant'Agostino*, w: *L'adorabile vescovo di Ippona. Atti del Convegno di Paola (24–25 maggio 2000)*, red. F.E. Consolino, Soveria Mannelli 2001, 183–216.

¹¹ Por. CTh XVI 2, 3 (a. 320), ŻMT 71=SCL 7, 8: „Cum constitutio emissa praecipiat nullum deinceps decurionem vel ex decurione progenitum vel etiam instructum idoneis facultatibus adque obeundis publicis muneribus opportunum ad clericorum nomen obsequiumque confugere, sed eos de cetero in defunctorum dumtaxat clericorum loca subrogari, qui fortuna tenues neque muneribus civilibus teneantur obstricti, cognovimus illos etiam inquietari, qui ante legis promulgationem clericorum se consortio sociaverint. Ideoque praecipimus his ab omni molestia liberatis illos, qui post legem latam obsequia publica declinantes ad clericorum numerum confugerunt, procul ab eo corpore segregatos curiae ordinibusque restitui et civilibus obsequiis inservire. P(ro)p(osita) XV kal. aug. Constantino A. VI et Constantio Caes. cons.”.

¹² Por. Innocentius I, *Regestum* 286, 13 (a. 404), w: *Regesta pontificum Romanorum*, t. 1, 44: „curiales ne fiant clerici”.

Następną regulacją było wydane 1 stycznia 370 r.¹³ w podobnym duchu zarządzenie obu Augustów – Walentyniana i Walensa. Odnosiło się ono do tych, którzy porzucili obowiązki (*munera*) państwowe i pod pozorem pobożności przyłączyli się do zgromadzeń mnichów w miejscach ustronnych i niedostępnych. Prawo to nakazywało wodzowi Wschodu (*per comitem Orientis*) na terenie Egiptu (*intra Aegyptum*) pochwyć i wyrwać ich z owych kryjówek, a następnie przywrócić do służby publicznej, grożąc w przypadku nieposłuszeństwa pozbawieniem majątku¹⁴. Przepis ten został zamieszczony również w *Kodeksie Justyniana* (534), już jednak bez określeń ograniczających jego zasięg do Wschodu i Egiptu¹⁵. Objął więc całe cesarstwo. Powyższe akty prawne miały za zadanie uniemożliwić ucieczkę urzędników państwowych od służby publicznej poprzez wstępowanie do klasztorów lub w szeregi duchowieństwa.

Przepisem chroniącym służbę publiczną była pochodząca prawdopodobnie z 398 r.¹⁶ ustawa dotycząca bezpośrednio mnichów. Miała ona na celu zapewnienie dostatecznej liczby duchownych w miejscach, gdzie był ich brak. Zezwalała ona mianowicie biskupom na święcenie do posługi w świecie mnichów zamiast kuriałów. Było to bowiem według ustawodawcy lepsze niż kierowanie do stanu duchownego ludzi oddanych obowiązkowi publicznemu lub prywatnemu (*obnoxios publicis privatisque rationibus*)

Jeśli biskupi są zdania, że brakuje im jakichś duchownych, lepiej niech wyświęcają spośród mnichów, i nie zatrzymują zazdrośnie tych, którzy są zobowiązani do publicznych czy osobistych zadań, lecz niech mają do tego celu już wypróbowanych¹⁷.

Z tekstu wynika, że na mnichach takie publiczne zobowiązania nie ciążyły. W związku z tym nie mogli być nimi obciążeni również wówczas, gdy zostali wyświęceni i wrócili do świata. Trzeba zaś pamiętać, że grono kandydatów do służby publicznej i do stanu duchownego było ograniczone do tych, którzy posiadli umiejętność czytania i pisanania.

Wielu chrześcijan musiało odczuwać zakaz wstępowania w szeregi duchowieństwa jako dotkliwy i niesprawiedliwy, skoro nieustannie podejmowali pró-

¹³ Inna możliwa data to 373 r. Por. *Les lois religieuses des empereurs romains, de Constantin à éodose II (312–438)*, t. 2: *Code Théodosien, I–XV, Code Justinien, Constitutions sirmondiennes*, wyd. R. Delmaire i in., Sources Chrétiennes 531, 2009, XII 1, 63, 309.

¹⁴ Por. tamże, 306–308: „Idem AA. ad Modestvm p(raefectvm) p(raetori)o. Quidam ignauiae sectatores desertis ciuitatum muneribus captant solitudines ac secreta et specie religionis cum coetibus monazonton congregantur. Hos igitur atque huiusmodi intra Aegyptum deprehensos per comitem Orientis erui e latebris consulta praeceptione mandauimus atque ad munia patriarum subeunda reuocari aut pro tenore nostrae sanctionis familiarium rerum carere illecebris, quas per eos censuimus uindicandas, qui publicarum essent subituri munera functionum. P(ro)p(osita) Beryto kal. ian. Val(entini)ano et Valente AA. cons. ”.

¹⁵ Por. Sources Chrétiennes 531, 306–307, nota 2.

¹⁶ Datacja ustawy niepewna. Por. Źródła Myśli Teologicznej 71= Synodi et Collectiones Legum 7, 24*, nota D [dalej: ŻMT 71=SCL7].

¹⁷ „Si quos forte episcopi deesse sibi clericos arbitrantur, ex monachorum numero rectius ordinabunt, non obnoxios publicis privatisque rationibus cum inuidia teneant, sed habeant iam probatos” – CTh XVI 2, 32 (ŻMT 71=SCL7, 24) [tłum. J.L.]. Niektórzy widzą w tej ustawie początek uprzywilejowania zakonników w prawie cywilnym – por. K.L. Noethlichs, dz.cyt., 29.

by mimo nakładanych sankcji. Na Zachodzie w latach 439 i 452 Walentynian III, a po nim Majoran w 458 r., nadal wydawali ustawy ograniczające możliwość wstępowania w szeregi duchowieństwa. Według pierwszego postanowienia Walentyniana z 28 sierpnia 439 r.¹⁸ wszyscy, którzy jako kuriałowie zobowiązani byli do służby publicznej, otrzymali zakaz przyjmowania posług kościelnych. Cel zarządzenia, jak się można było spodziewać, był finansowy:

ut fiscales necessitates numerositate municipum facilius impleantur¹⁹.

Jeśli jednak czyjaś pobożność skłaniała go, aby zostać duchownym wbrew postanowieniom prawa, tzn. zanim wypełnił obowiązki wobec państwa, to taką sytuację przewidywała nowela III Walentyniana. Zainteresowany był zmuszony wówczas ponieść stosowne konsekwencje. Przede wszystkim musiał znaleźć zastępcę, który wypełniłby zobowiązania wobec państwa zamiast niego. Mógł nim być syn, krewny lub współobywatel. Po spełnieniu tego warunku mógł przyjąć urząd w Kościele. Zobowiązany był jednak wówczas do sądowego podzielenia majątku w równych częściach pomiędzy dzieci, z prawem zachowania jednej części dla siebie. Jeśli dzieci nie miał, dwie trzecie majątku musiał oddać krewnym, na których spoczywał obowiązek kurialny. Trzecią częśćią mógł zadysponować dowolnie. Wolność w wyborze stanu duchownego mieli jedynie ci, których majątek nie przekraczał 300 solidów²⁰. W przeciwnym razie, poza pewnymi wyjątkami, posiadacz był automatycznie na podstawie cenzusu majątkowego zaliczany do grona kuriałów²¹.

¹⁸ Por. Valentinianus III, *Novella* III 3, tamże, 80–81.

¹⁹ Tamże, 80, w. 23–24: „aby zobowiązania finansowe zostały łatwiej wypełnione dzięki dostatecznej liczbie urzędników” – tłum. J.L.

²⁰ Według normy określonej przez Konstantyna w 367 r. solid stanowił 1/72 część funta złota, co oznaczało 1/6 uncji, a według obecnych miar – 4, 548 g. Por. CJ X 72, 5, 426.

²¹ Por. Valentinianus III, *Novella* III 3–4, NTh, 80–81: „In futurum vero ad ecclesiastica ministeria curialem suscipi praesenti lege prohibemus, ut fiscales necessitates numerositate municipum facilius impleantur. Si quis sane ad clericatus obsequium etiam contra legum vetita animi devotione properaverit, si propriae non compleverit onera civitatis, universa per suffectum reddere compellitur: simili legis observatione facultates suas, sicut supra scriptum est, aut cum filiis aut cum propinquis aut cum patria divisurus. Quod si expletis muniis sacrosanctae religionis fuerit ministerio coniunctus, facultates suas viritum filiis distribuere per iudicem mox coegetur, sibimet virilem portionem inter liberos servaturus. Qui si liberos non habuerit, duas partes patrimonii sui propinquis, qui tamen curialitatis oneribus obnoxii sunt, absque ullo inminutionis commento, sicut superius dictum est, sciat protinus conferendas, omnibus in medium deductis, quae post honorem clericatus in fraudem legis alienanda esse crediderit: tertiam cui voluerit proprio dispensaturus arbitrio. Quae nostram serenitatem temperasse humanitatis intuitu vetera legum constituta testantur, quibus omne patrimonium cedere ordini proprio curialis praeceptus est, quoties ad ministerium clericatus eligitur. Illam quoque partem dispositio nostra non praeterit, ut, quisquis civis vel incola deinceps in nullo obnoxius, cuius tamen substantia trecentorum solidorum non exuperet quantitatem, fuerit repertus, habeat adipiscendi clericatus liberam facultatem. Eum vero, cuius patrimonium maiore quam definitivimus aestimatione censebitur, liceat curiae secundum vetera statuta sociari, exceptis his qui sacris scriniis nostris et agentum in rebus scholae militant et aliis qui continuatae militiae observatione desudant, ut multis provisionum generibus ordinum numerus suppleatur nec tamen desint ministri venerandae religionis obsequiis”. Stan majątku zobowiązujący do służby kurialnej mógł się różnić w zależności od miasta. Zob. B. Sitek, *O ciężkiej doli decuriones*, 110, nota 6.

Kolejne ustawy przedjustyniańskie dotyczące życia zakonnego szły w kierunku zagwarantowania państwu bezpieczeństwa funkcjonowania tam, gdzie swobodne wstępowanie do klasztorów mogłoby zachwiać właściwą równowagę. Niezwykle ważnym i brzemionym aktem była pod tym względem *Novella XXXV 3* Walentyniana III z 452 r. Wyliczała ona bowiem rodzaje działalności oraz funkcje uniemożliwiające wstąpienie do klasztoru (jak też zostanie duchownym):

Nullus originarius, inquilinus, servus vel colonus ad clericale munus accedat neque monachis et monasteriis adgregetur, ut vinculum debitae condicionis evadat, non incorporatus urbis Romae vel cuiuslibet urbis alterius, non curialis, non exprimario, non aurarius, civis collegiatus sevir aut publicus servus²².

W tekście tym wyliczono dokładnie kategorie osób nie cieszących się pełną wolnością objętych zakazem: *originarii, inquilini, servi, coloni*. Przeszkoda przynależności do powyższych kategorii nie miała jednak charakteru absolutnego. Mógł od niej uwalniać pan, pod którego władzą znajdowała się każda z tych osób. Zakaz Walentyniana dotyczył bowiem tych, którzy samowolnie „chcą wyrwać się od zobowiązań stanu”²³.

Należy rozumieć, że określeni w tekście ustawy mianem *servus*, to ci niewolnicy, którzy związani byli z uprawą ziemi. Wkrótce jednak prawo objęło regulacją wszystkich niewolników. Ustawa imperatora Zenona z 484 r. regulowała ich status (i posiadanej przez nich własności), kiedy wstąpili do klasztoru, oraz stanowiła, że w przypadku porzucenia życia mniszego powrócą oni do stanu niewolniczego²⁴.

Ustawa odnosiła się jednak nie tylko do niewolników, ale do wszystkich zajmujących się uprawą roli. Obok niewolników ustalała również zakaz dla kolonów. Byli oni podlegli instytucji prawnej (kolonatowi), stanowiącej ich trwałą i dziedziczną służebność wobec uprawy ziemi należącej do pana. Z tego tytułu zobowiązani byli dostarczać właścicielowi daninę dzierżawną w pieniądzu lub w naturze. Ich związek z ziemią był tak ścisły, że prawo nie przewidywało jego zerwania ani wskutek sprzedaży, ani jakiegokolwiek jej zbycia²⁵. Wśród kolonów rozróżniano w pra-

²² Valentinianus III, *Novella XXXV 3*, NTh, 143, w. 25–28: „Żaden urodzony w dobrach ziemskich albo ich pracownik, czy to niewolnik, czy kolon niech nie przyjmuje obowiązków duchownego, jak również niech nie będzie włączany do grona mnichów i do klasztorów, tak żeby miał uniknąć zobowiązań wynikających ze swego stanu, dotyczy to również należących do rady miasta Rzymu albo jakiegokolwiek innego miasta, kuriałów, zobowiązanych w pierwszym rzędzie do pełnienia służby publicznej, poborców podatkowych, członków kolegium sewirów, jak również niewolników publicznych” – tłum. J.L.

²³ Tamże: „ut vinculum debitae condicionis evadat”.

²⁴ CJ I 3, 37 (a. 484), 24: „Servis, si dominorum fuerint voluntate muniti, solitariam vitam participandi licentia non denegetur, dum tamen eorum domini non ignorent, quod, si servis suis ad monasteriorum cultum migrandi tribuerint facultatem, eorumdem servorum dominio, donec idem servi in eodem monachorum habitu duraverint, spoliandos: alioquin si relicta forte vita solitaria ad aliam se condicionem transtulerint, certum est eos ad servitutis iugum, quam monachicae professionis cultu evaserant, reversuros”.

²⁵ Por. A.M. Larraona, S. Goyeneche, *De personis et iuribus personalibus*, w: *Cursus syntheticius iuris Romanorum ad ius canonicum et civile praecipuarum nationum perpetuo comparati*, red. A.M. Larraona, S. Goyeneche, księga I, t. 2, cz. 1, Roma 1927, 260.

wie dwie ich kategorie²⁶: *simplices* i *alieni iuris*²⁷. Tych ostatnich zwano również *adscripticii* (ἐναπόγραφοι) i byli oni trwale przypisani do określonej ziemi, a nie tylko do wykonywania uprawy. Z konstytucji Teodozjusza II, wydanej 15 grudnia 434 r., stanowiącej o prawie spadkowym dotyczącym m.in. zmarłych zakonników, wynika, że *adscripticii* nierzadko szli do życia zakonnego²⁸. Niosło to za sobą konsekwencje społeczne, przede wszystkim ekonomiczne, którym powyższe prawo Walentyniana miało za zadanie przeciwdziałać. Wprowadzone zostało już w następnym roku po zakończeniu Soboru w Chalcedonie. Szybkość, z jaką przyjęto tę ustawę, świadczy o aktualności problemu na Zachodzie.

Na Wschodzie „migracja” kolonów do klasztorów również musiała być na porządku dziennym, ponieważ w 484 r. Zenon przyznał panom prawo windykacji z klasztorów rolników przypisanych ziemi, którzy udali się tam wbrew woli swych panów²⁹. O ile jednak do stanu duchownego nie wolno było pójść, ograniczając się jedynie do zgody pana, tzn. bez dokonania pełnego aktu wyzwolenia (*manumissio*), o tyle udającym się do klasztorów taka możliwość przysługiwała. Wystarczyła sama zgoda właściciela, który jednak musiał pamiętać, że udzieliwszy jej, nie może się już domagać powrotu związanego z jego ziemią pracownika, chyba że ten opuściłby klasztor i życie monastyczne³⁰.

²⁶ Por. C.M. Figueras, *De impedimentis admissionis in religionem usque ad Decretum Gratiani*, Montserrat 1957, 5.

²⁷ Por. szereg ustaw ich dotyczących w V księdze *Kodeksu Teodozjusza*, zwłaszcza CTh V 17, 1–V 19, 238–241.

²⁸ Por. tamże V 3, 1 (a. 434), 220: „Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus aut diaconissa aut subdiaconus vel cuiuslibet alterius loci clericus aut monachus aut mulier, quae solitariae vitae dedita est, nullo condito testamento decesserit, nec ei parentes utriusque sexus vel liberi, vel si qui agnationis cognationisve iure iunguntur vel uxor exstiterit, bona, quae ad eum pertinerint, sacrosanctae ecclesiae vel monasterio, cui fuerat destinatus, omnifariam socientur exceptis iis facultatibus, quas forte censibus adscripti vel iuri patronatus subiecti vel curiali condicioni obnoxii clerici vel monachi cuiuscumque sexus relinquunt. Nec enim iustum est, bona seu peculia, quae aut patrono legibus debentur aut domino possessionis, cui quis eorum fuerat adscriptus, aut ad curias pro tenore dudum latae constitutionis sub certa forma pertinere noscuntur, ab ecclesiis detineri; actionibus videlicet competenter sacrosanctis ecclesiis reservatis, si quis forte praedictis condicionibus obnoxius aut ex gestis negotiis aut ex quibuslibet aliis ecclesiasticis actibus obligatus obierit: ita ut, si qua litigia ex huiusmodi competitionibus in iudiciis pendent, penitus sopiantur, nec liceat petitori post huius legis publicationem iudicium ingredi vel oeconomis aut monachis aut procuratoribus inferre molestiam, ipsa petitione antiquata, et bonis, quae relicta sunt, religiosissimis ecclesiis vel monasteriis, quibus dedicati fuerant, consecratis. DAT. XVIII. KAL. IAN. ARIOVINDO ET ASPARE COSS.”. Prawo to zostało promulgowane w 438 r. dla obu części imperium.

²⁹ Por. CJ I 3, 36, pr. (a. 484), 24: „Iubemus adscripticiorum creationes secundum veterem constitutionem, nisi dominorum possessionum, unde oriundi sunt, evidens concurrerit consensus, nullius penitus esse momenti, sed isdem fundorum dominis, qui faciendae creationi non sicut dictum est evidenter consenserint, ius proprium ad similitudinem ceterorum colonorum in suos adscripticios exercendi, tamquam si nulla creatio intercessisset, tribui facultatem. Idemque hoc super illis quoque agricolis decernimus observari, qui cum essent adscripticiae nexibus condicionis conscripti, solitariam vitam videlicet appetentes quibuslibet sese monasteriis contra voluntatem dominorum fundorum duxerint offerendos”.

³⁰ CJ I 3, 37, pr., 24: „Servis, si dominorum fuerint voluntate muniti, solitariam vitam participandi licentia non denegetur, dum tamen eorum domini non ignorent, quod, si servis suis ad monasterio-

Nowe przepisy Walentyniana zawierały charakterystyczne sformułowanie opisujące logikę ograniczenia: *vinculum debitae condicionis*³¹. Cesarz poszerzał grono objętych zakazem i precyzował, kto jeszcze nie może zostać mnichem. Ustawa miała podać wyliczenie wszystkich kategorii osób, które nie mogą być przyjęte do stanu duchownego i życia zakonnego³². Na liście znaleźli się więc przypisani do ziemi (*originarii, inquilini*), niewolnicy (*servi*), kolonowie (*coloni*), kuriałowie (*curiales*) i zobowiązani do służby publicznej (*exprimario* sc. *ordine*³³), poborcy podatkowi (*aurarii*), członkowie kolegium sewirów (*civis collegiatus sevir*³⁴) i niewolnicy publiczni (*publici servi*). Zadaniem nowej regulacji było uniemożliwienie wyłamania się z dziedzicznej przynależności do swego stanu i obszaru przypisanych doń obowiązkowych zadań.

Kolejnym aktem przedjustyniańskim, regulującym przyjęcia w szeregi duchowieństwa na Zachodzie, była nowela Majorana z 6. listopada 458 r. Ograniczała ona dostęp do święceń diakonatu, prezbiteratu i episkopatu. Miała również na celu przeszkodzić ucieczkom ludzi ze stanu społecznego, w którym żyli. Mówiąc słowami ustawy, dotyczyła ona tych, którzy „nie chcą być tym, czym są z urodzenia”³⁵. Można zatem wnioskować, że duch tej noweli odnosił się także do tych, którzy pragnęli być mnichami.

Ustawy Walentyniana III i Majorana miały na celu przywrócenie służbie państwowej niższego duchowieństwa poprzez jego powrót w szeregi kuriałów działających w radach miejskich. Duchowni wyższego stopnia – biskupi, prezbiterzy i diakoni – zmuszeni byli na podstawie tych ustaw do zrzeczenia się znacznej części majątku na rzecz swych zastępców w służbie państwowej. W ten sposób ustawodawca starał się zapewnić imperium dostateczną liczbę urzędników³⁶.

Prawa Walentyniana i Walensa, później Teodozjusza i Justyniana, przypisywały ucieczkę do klasztorów lenistwu (*ignaviae*) urzędników. Wiadomo jednak, że zwłaszcza w okresie niepokoїв związanych z wędrówką ludów, której jednym z pierwszych i zarazem wyjątkowo bolesnym aktem była bitwa pod Adrianopolem (378), cesarstwo potrzebowało niezwykle sprawnie działającej maszyny urzędniczej

rum cultum migrandi tribuerint facultatem, eorundem servorum dominio, donec idem servi in eodem monachorum habitu duraverint, spoliandos: alioquin si relicta forte vita solitaria ad aliam se conditionem transtulerint, certum est eos ad servitutis iugum, quam monachicae professionis cultu evaserant, reversuros”.

³¹ Por. Valentinianus III, *Novella XXXV* 3 (a. 452), NTh, 143, w. 26–27: „Nullus originarius inquilinus servus vel colonus ad clericale munus accedat neque monachis et monasteriis adgregetur, ut vinculum debitae conditionis evadat, non incorporatus urbis Romae vel cuiuslibet urbis alterius, non curialis, non exprimario, non aurarius, civis collegiatus sevir aut publicus servus”. Jest to nowela z 15. kwietnia 452 r.

³² Tekst ustawy trudny do pewnego określenia. W odniesieniu do wątpliwości zob. K.L. Noethlichs, dz.cyt., 29–30, nota 26.

³³ C. du Cange, *Exprimario, Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, wyd. L. Favre, Niot 1883–1887, t. 3, kol. 376B: „Qui Primarii munus obiit. Ex primario scil. ordine”.

³⁴ *Sevir Augustalis* oznacza członka sześciuosobowego kolegium dla sprawowania kultu Augusta.

³⁵ Maioranus, *Novella VII* 7 (a. 458), NTh, 169, w. 38: „qui nolunt esse quod nati sunt”.

³⁶ Por. P. Pellegrini, *Militia clericatus*, 179–180.

do ściągania podatków³⁷. Prowadzenie wojny, a tym samym zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom uzależnione było przede wszystkim od zasobności skarbcza. Skuteczna działalność urzędników oznaczała być albo nie być dla cesarstwa. W czasach wystudzenia życia intelektualnego w wymiarze powszechnym była to zarazem warstwa dysponująca wystarczającym wykształceniem do prowadzenia działań o charakterze administracyjnym³⁸. Trudno dziwić się zapobiegliwości władzy dbającej, aby z tego szeregu zapewniającego jej funkcjonowanie nie ubywało urzędników, nawet kosztem służby Bożej.

3. USTAWY OKREŚLAJĄCE DISCYPLINĘ ŻYCIA MNISZEGO

Pierwsza ustawa dotycząca kształtu życia zakonnego została wydana przez Walentyniana, Teodozjusza i Arkadiusza w 390 r. Stanowiła ona, że każdy, kto złożył śluby mnisze, winien się udać na pustkowie i osiąść w miejscu odosobnionym (*deserta loca et vastas solitudines*):

Ktokolwiek należy do mniszego stanu, ma obowiązek udać się do miejsc opuszczonych na pustkowie i tam mieszkać³⁹.

Przepis mógł być spowodowany zamieszkami wywoływanymi przez mnichów w niektórych ośrodkach miejskich⁴⁰. Kolejna ustawa tych samych Augustów z 392 r. odwoływała zakaz przebywania przez mnichów w miastach:

Nakazujemy, aby mnisi, którym przebywanie w miastach było zabronione, po anulowaniu tej ustawy, zostali przywrócenii do dawnego stanu, skoro doznają krzywd sądowych⁴¹.

Jedni widzą tu bezpośrednie odniesienie do poprzednio przytoczonej ustawy⁴², inni odwołanie zupełnie innej ustawy, która się nie zachowała⁴³. Niezależnie od dys-

³⁷ Por. P. Heather, *Upadek Cesarstwa Rzymskiego*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2014, 453–461.

³⁸ Na temat ówczesnej sytuacji społecznej i politycznej zob. np. *Cesarstwo Wschodniorzymskie 330–641*, w: Świat Bizancjum, t. 1, red. C. Morrisson, tłum. A. Graboń, Kraków 2007, 20–51; oraz wspomniane interesujące studium Heathera, *Upadek Cesarstwa*, passim.

³⁹ „Quicumque sub professione monachi repperiuntur, deserta loca et vastas solitudines sequi adque habitare iubeantur” – *Codicis Theodosiani Liber sextus decimus*, XVI 3, 1, opr. M. Ożóg, M. Wójcik, tłum. A. CABA, *ŻMT 71 = SCL 7*, 2014, 35 [tłum. J.L.].

⁴⁰ Stanowił prawdopodobnie reakcję na działania grupy eremitów, którzy przybyli z gór do Antiochii i wywołali zamieszki. Ich następstwem było w 388 r. podpalenie siedziby Walentynian i synagogi w Osroene, tamże, s. 35*, nota B.

⁴¹ CTh XVI 3, 2 (*ŻMT 71*, 35–36): „Monachos, quibus interdictae fuerant civitates, dum iudiciariis aluntur iniuriis, in pristinum statum submota hac lege esse praecipimus; antiquata si quidem nostrae clementiae iussione liberos in oppidis largimur eis ingressus”.

⁴² Zob. np. *Code Théodosien – Livre XVI*, w: *Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II (312–438)*, wyd. Th. Mommsen, R. Delmaire, t. 1, Sources Chrétiennes 497, 2005, 219.

⁴³ Zob. *Codicis Theodosiani Liber sextus decimus*, opr. M. Ożóg, M. Wójcik, tłum. A. Caba, *ŻMT 71 = SCL 7*, 2014, 358, nota A; J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Civitas interdicta monachis. Mnisi zagrożeniem dla rzymskiego porządku publicznego?* w: *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, red. K. Amielińczyk, A. Dębiński, D. Słapek, Lublin 2010, 183–196.

kusji norma z 392 r. potwierdza, że istniał jakiś zakaz przebywania w miastach skierowany do mnichów.

Brak jest w *Kodeksie Teodozjusza* innych ustaw bezpośrednio odnoszących się do sposobu życia mnichów. Zachował się natomiast późniejszy przepis imperatorów Leona i Antemiusza, którzy zakazywali mnichom żyjącym w klasztorach wychodzenia z nich i załatwiania jakichkolwiek spraw. Byli do tego upoważnieni jedynie ci, którzy byli apokryzjariuszami, tzn. specjalnie wydelegowanymi do załatwiania spraw poza klaszturem. Ci wszakże otrzymali zakaz mieszania się w jakiegokolwiek dysputy dotyczące kultu lub kwestii teologicznych. Przepis zawierał zarazem przestrożę, aby nie uczestniczyli w zgromadzeniach mających na celu spisek lub bunt przeciwko władzy⁴⁴.

4. USTAWY OKREŚLAJĄCE ZASADY ŻYCIA MNICHÓW W SPOŁECZEŃSTWIE

4.1. WOBEC WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

Ustawa Arkadiusza i Honoriusza z 398 r. zakazywała mnichom (jak również duchownym) samowolnego brania w obronę i zatrzymywania winnych w celu uniknięcia kar orzeczonych przez sądy za najcięższe przestępstwa.

Nikt spośród duchowieństwa, mnichów, ani z tych, których zwą synodytami, nie ma prawa siłą, ani jakoby na mocy prawa (*poprzez uzurpację*) domagać się i zatrzymywać skazanych na karę śmierci. W sprawie kryminalnej, z ludzkiego odruchu, jeśli terminy są odpowiednie, nie odmawiamy możliwości wniesienia apelacji, aby tym dokładniej poddane zostało zbadaniu to, gdzie jak się uważa, wbrew dobru tego człowieka, sprawiedliwość została pogwałcona (stłumiona) wskutek błędu lub stronniczości sędziego (*cognitor*): pod tym wszakże warunkiem, że jeśli w zastępstwie konsula rozpatrywaliby sprawę komes Orientis, prefekt Augustalis, sędziowie zastępczy, winni wiedzieć, że należy się odnosić nie tyle do Naszej Łaskawości co do najwyższych urzędów (*amplissimae potestates* = prefekci pretorium). Chcemy, aby w tych sprawach pełnia władzy sędziowskiej przysługiwała tym, którzy, jeśli taki jest stan rzeczy i przestępstwo tego wymaga, będą w bardziej odpowiedni sposób mogli wymierzyć karę skazanym.

1. Po upływie czasu na apelację niech nikt nie zatrzymuje ani nie broni oskarżonych, gdy będą prowadzeni pod strażą na miejsce, gdzie mają ponieść karę. Lecz niech wie sędzia, że zostanie mu wymierzona kara XXX funtów złota, a najwyższym urzędnikom sądu kara śmierci, jeśli tego rodzaju nadużycie albo nie zostanie natychmiast ukarane, albo jeśli tak daleko sięga zuchołość duchownych i mnichów, że uzna się ich działanie raczej za wszczynanie wojny niż domaganie się sprawiedliwości trybunału, nie zostanie powiadomiona Nasza Łaskawość o popełnionych [w takim przypadku] czynach, aby co prędzej według naszego uznania została wydana surowsza kara⁴⁵.

⁴⁴ CJ I 3, 29, pr.-1 (a. 471), 22.

⁴⁵ CTh IX 40, 16, pr.-1 (a. 398), 504, w. 2–21: „Addictos supplicio et pro criminum immanitate damnatos nulli clericorum vel monachorum, eorum etiam, quos synoditas vocant, per vim adque usurpationem vindicare liceat ac tenere. Quibus in causa criminali humanitatis consideratione, si tempora suffragantur, interponendae provocationis copiam non negamus, ut ibi diligentius examinetur, ubi contra hominis salutem vel errore vel gratia cognitoris obpressa putatur esse iustitia: ea condicione,

Prawo to zawiera ważną informację o atmosferze ówczesnego życia, w którym żywo odciskały się działania duchowieństwa i mnichów, nie zawsze zgodne z zasadami stanowiącymi przez prawo w dziedzinie postępowania karnego. Bez wątpienia były one podyktowane wizją miłosierdzia zawartą w Ewangelii i ciekawie prezentują się wobec dzisiejszych rozwiązań prawnych eliminujących karę śmierci.

Prowadzenie spraw cywilnych przeciwko duchownym i mnichom zostało uregulowane konstytucją imperatorów Leona i Antemiusza z 472 r. Stwierdzała ona, że nie wolno pozywać mnichów przed obce sądy poza granice podstawowej jednostki administracyjnej, którą zamieszkują. Racją przepisu było umożliwienie wypełniania obowiązków związanych ze służbą Bożą. Ponadto w mieście stołecznym pozwanie duchownego lub mnicha możliwe było tylko przed sąd cesarski i mogło dotyczyć również mnichów pochodzących z innych prowincji. Cesarz chciał mieć dzięki temu pewność, że nie zostanie naruszona godność błogosławionego stanu, jak również pozwani będą mogli skorzystać z łatwo dostępnej pomocy prawnej⁴⁶.

4.2. PRAWO MAJĄTKOWE

Ważnym aktem było uznanie klasztorów za podmioty prawa majątkowego w zakresie dóbr dotyczących ich mieszkańców. Wynikało to z ustawy Teodozjusza II i Walentyniana III z grudnia 434 r., ustalającej zasady dziedziczenia przez klasztory po mnichach, którzy nie mając dziedziców prawnych zmarli nie pozostawiawszy po sobie testamentu. W takich przypadkach, zamiast państwu ich majątek przypadła

ut, sive pro consule, comes Orientis, praefectus augustalis, vicarii fuerint cognitores, non tam ad clementiam nostram quam ad amplissimas potestates sciant esse referendum. Eorum enim de his plenum volumus esse iudicium, qui, si ita res est et crimen exegerit, rectius possint punire damnatos.

1. Reos etiam tempore provocationis emenso ad locum poenae sub prosecutione pergentes nullus aut teneat aut defendat, sed sciat se cognitor XXX librarum auri multa, primates officii capitali esse sententia feriendos, nisi usurpatio ista aut protinus vindicetur aut, si tanta clericorum ac monachorum audacia est, ut bellum potius quam iudicium futurum esse existimetur, ad clementiam nostram commissa referantur, ut nostro mox severior ultio procedat arbitrio” – tłum. J.L.; por. CJ VII 62, 29, 322.

⁴⁶ CJ I 3, 32, pr.-1 (a. 472), 22–23: „Omnes, qui ubicumque sunt vel posthac fuerint orthodoxae fidei sacerdotes et clerici, cuiuscumque gradus sunt, monachi quoque in causis civilibus ex nullius penitus maioris minorisve sententia iudicis ad extranea iudicia pertrahantur aut provinciam vel locum aut regionem quam habitant exire cogantur. Nullus eorum ecclesias vel monasteria propria, quae religionis intuitu habitant, relinquere miserabili necessitate iubeatur, sed apud suos iudices ordinarios, hoc est provinciarum rectores, locis quibus degunt et ecclesiarum ministeriis obsecundant, omnium contra se agentium suscipiant actiones, ut his saltem horis atque temporibus, quibus religiosos viros a turbulenta observatione praetorii vacare contigerit cumque eos ad tempus petitorum intentio calumniosa laxaverit, ad sua se monasteria et venerabiles ecclesias conferentes sapienti animo, precatione sollicita faciliusque de proximo sacrosanctis altaribus obsecudent in suis laribus et domiciliis constituti.

1. In hac autem regia urbe si quando cuiuscumque rei causa episcopos vel presbyteros ceterosque clericos, qui sacrosanctis ecclesiis obsequuntur, sive monachos ex aliis quibuscumque provinciis contigerit reperiri, quos tamen in litem quisquam vocare voluerit, in nullo alio sit licitum memoratos cuiquam pulsare iudicio, nisi in tuae sublimitatis dumtaxat examine, ubi eis [23] et beatitudinis honor debitus reservetur et oratorum adfluens in defensionibus copia large praestetur”.

klasztorom. Ustawa wprowadzała po raz pierwszy w prawie termin *monasterium* i jest to jedyne miejsce w całym *Kodeksie Teodozjusza* (438), w którym został on użyty⁴⁷. Wystąpiło to wcześniej niż w prawie Kościoła powszechnego, gdzie termin *klasztor* (μοναστήριον, *monasterium*) pojawia się po raz pierwszy w kanonie czwartym Soboru w Chalcedonie (451)⁴⁸.

Powyższa ustawa nie obejmowała tych, którzy podlegali cenzusowi, czyli posiadali zasoby w ilości zobowiązującej ich do pełnienia służby publicznej, w szczególności kurialnej⁴⁹. Wszyscy oni byli przedmiotem szczególnej uwagi prawa ze względu na ich znaczenie w funkcjonowaniu miejscowych społeczności i całego państwa. Stąd też ustawodawca dbał o to, aby masa majątkowa, stanowiąca podstawę do nadawania cenzusu, nie ulegała rozdrobnieniu względnie przeniesieniu tam, gdzie nie mogłaby zobowiązywać do pełnienia funkcji publicznych.

Dalsze ustawy wskazują na to, że pozycja prawna klasztorów umacniała się. Pochodząca z 455 r. *Nowela* Marcjana zapewniała m.in. mnichom prawo do dziedziczenia po zmarłych dziewicach, wdowach oraz diakonisch⁵⁰.

4.3. PORZĄDEK PUBLICZNY

Gorliwość mnichów w pozyskiwaniu kolejnych przestrzeni życia publicznego do wypełniania ich tym, co święte, budziła zastrzeżenia władzy, uznającej, że powinny istnieć granice samowolnego określania, jakie miejsca winny służyć świętości. Prawo imperatora Leona z 459 r. sprzeciwiało się praktykom zawłaszczania

⁴⁷ CTh V 3, 1 (a. 434), 220, w. 1–22: „Si quis episcopus aut presbyter aut diaconus aut diaconissa aut subdiaconus vel cuiuslibet alterius loci clericus aut monachus aut mulier, quae solitariae vitae dedita est, nullo condito testamento decesserit, nec ei parentes utriusque sexus vel liberi, vel si qui agnationis cognationisve iure iunguntur vel uxor exstiterit, bona, quae ad eum pertinuerint, sacrosanctae ecclesiae vel monasterio, cui fuerat destinatus, omnifariam socientur exceptis his facultatibus, quas forte censibus adscripti vel iuri patronatus subiecti vel curiali condicioni obnoxii clerici vel monachi cuiuscumque sexus relinquunt. Nec enim iustum est, bona seu peculia, quae aut patrono legibus debentur aut domino possessionis, cui quis eorum fuerat adscriptus, aut ad curias pro tenore dudum latae constitutionis sub certa forma pertinere noscuntur, ab ecclesiis detineri; actionibus videlicet competenter sacrosanctis ecclesiis reservatis, si quis forte praedictis condicionibus obnoxius aut ex gestis negotiis aut ex quibuslibet aliis ecclesiasticis actibus obligatus obierit: ita ut, si qua litigia ex huiusmodi competitionibus in iudiciis pendent, penitus sopiantur, nec liceat petitori post huius legis publicationem iudicium ingredi vel oeconomis aut monachis aut procuratoribus inferre molestiam, ipsa petitione antiquata, et bonis, quae relicta sunt, religiosissimis ecclesiis vel monasteriis, quibus dedicati fuerant, consecratis”.

⁴⁸ *Concilium Chalcedonense, Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 1, Kraków 2001, 228, w. 7. 8. 19; 28. 31. 40.

⁴⁹ Kuriałowie byli odpowiednikami naszych dzisiejszych radnych miejskich i byli odpowiedzialni za zapewnienie warunków właściwych do funkcjonowania społeczności miast.

⁵⁰ Marcjanus Imp., *Novella V*, NTh, 193–196. Na s. 196 zawarta jest *Interpretatio*, która podsumowuje treść całego wywodu Noweli: „Sanctimonialibus viduis, diaconissis omnibusque religiosis matronis hac lege permittitur, ut seu testamentum seu per fideicommissum seu per nuncupationem seu per codicillos vel quibuslibet aliis scripturis, quod voluerint ecclesiae episcopis presbyteris vel diaconibus et omnibus clericis relinquendi habeant potestatem. Et si voluerint heredibus suis quoscumque post eorum obitum substituere, habeant potestatem” – tamże, 196, w. 52–56. O tym również mowa niżej.

nia przez mnichów budowli publicznych w celach kultowych przez umieszczanie w nich relikwii Krzyża świętego albo męczenników:

Postanawiamy, aby odtąd ani mnisi, ani ktokolwiek inny jakiegokolwiek stanu, nie usiłowali bezprawnie wnosić do budynków publicznych jak również wszelkich miejsc, które urządzone zostały dla zadowolenia ludu, relikwii czcigodnego Krzyża oraz świętych męczenników, i nie wazyli się okupować tych [budynków], które zostały wzniesione czy to dla załatwiania spraw publicznych czy dla zaspokajania przyjemności ludu. Skoro bowiem nie brakuje budowli sakralnych, mogą tam, po uzgodnieniu jak należy z najpobożniejszymi biskupami, umieścić relikwie męczenników nie na mocy jakiegoś rodzaju uzurpacji, lecz stosownie do decyzji najczcigodniejszych biskupów. Niech zatem każdy mnich, jak również ktokolwiek innej profesji, pilnie przyjmuje i zawsze stara się zachowywać tę powściągliwość i skromność, jakiej wymagają nasze prawa, publiczna dyscyplina i samo miano mnicha⁵¹.

Ustawa potwierdzała jednocześnie kompetencje biskupów w sprawach kultu i w odniesieniu do mnichów stosownie do tego, co ustalone zostało na Soborze w Chalcedonie (451).

5. KONKLUZJA

Jak wskazano wyżej, uznanie klasztorów za podmioty prawa cywilnego nastąpiło jeszcze przed Soborem w Chalcedonie. Jest to o tyle ważne, że sobór ten miał fundamentalne znaczenie kościelno-prawne w kształtowaniu się życia klasztorów jako instytucji kościelnych⁵². Prawo cesarskie zatem wyprzedzało w tym przypadku ustawodawstwo soborowe w formalnym stwierdzeniu podmiotowości prawnej klasztorów. Można by odnieść wrażenie, że istniała pewna dwutorowość, niezależność, odrębność ustawodawstwa państwowego i kościelnego. Byłoby to jednak odczucie mylne. Cesarze chrześcijańscy określali w systemie prawnym cesarstwa pozycję Kościoła i jego instytucji w osobnych aktach, ponieważ nie wszyscy poddani byli chrześcijanami. Z drugiej strony, Kościół, kierując się swoimi wewnętrznymi potrzebami, budował swój własny porządek instytucjonalny, z czasem respektowany przez cesarzy. Mogła zachodzić również sytuacja odwrotna, kiedy to cesarze wpływali na kształtowanie się prawodawstwa kościelnego. Przykładem bardzo wymownym jest w tym względzie rola cesarza Marcjana na Soborze w Chalcedonie, którego zgromadzenie uchwalało niektóre kanony na życzenie

⁵¹ CJ I 3, 26 (a. 459), 21: „Decernimus, ut posthac neque monachi aut quicumque alius cuiuslibet status aut fortunae in aedes publicas vel in quaecumque loca populi voluptatibus fabricata venerabilem crucem et sanctorum martyrum reliquias illicite inferre conentur vel occupare audeant ea, quae vel ad publicas causas vel ad populi oblectamenta constructa sunt. Cum enim religiosae aedes non desunt, possunt ibi, consultis prius ut oportet religiosissimis episcopis, reliquias martyrum non quorundam usurpatione, sed arbitrio reverentissimorum antistitum collocare. Ideo patientiam et modestiam suam, quam leges nostrae et publica disciplina et ipsorum monachorum nomen exposcit, studiose unusquisque tam monachus quam cuiuslibet alterius professionis retineat et perpetuo observare procuret” – tłum. J.L.

⁵² K.L. Noethlichs, dz.cyt., 20–21. W odniesieniu do znaczenia Soboru w Chalcedonie zob. H.G. Beck, *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München 1959, 120–140; *Das Konzil von Chalkedon, Geschichte und Gegenwart*, wyd. A. Grillmeier, H. Bacht, t. 1–3, Würzburg 1962², zwł. t. 1; P.-Th. Camelot, *Ephesus und Chalcedon*, Mainz 1963.

imperatora⁵³. Niezależnie od takich sytuacji, to wzajemne oddziaływanie jest właśnie świadectwem dążenia do zachowania spójności legislacyjnej w zakresie dążeń cesarstwa i Kościoła. Uwidocznia to również wzajemne respektowanie w dopuszczalnych granicach interesów Kościoła i państwa. Będzie to bardzo wyraźnie widoczne w przypadku działań Grzegorza Wielkiego, jakkolwiek dbałość o istotnie ważne dobro Kościoła będzie prowadzić do powstawania pewnych napięć.

Wszystkie wymienione wyżej akty prawne miały na celu zaradzenie potrzebom chwili i nie starały się ujmować monastycyzmu w jego wymiarze całościowym. Istotną zmianę w tym zakresie przyniosło dopiero prawodawstwo Justyniana Wielkiego.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła i bibliografia podstawowa

- Alivisatos H.S., *Die kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinian I*, Berlin 1913.
- Askese und Mönchtum in der Alten Kirche*, red. K.S. Frank, 409, 1975.
- Beck H.G., *Kirche und Theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München 1959.
- Camelot P.-Th., *Ephesus und Chalcedon*, Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag 1963.
- Cesarstwo Wschodniorzymskie 330–641*, w: *Świat Bizancjum*, t. 1, red. C. Morrisson, tłum. A. Graboń, Kraków: WAM 2007, 20–51.
- Codex Iustinianus*, wyd. P. Krueger, t. 2, w: *Corpus Iuris Civilis*, Berolini 1892⁵.
- Codex Theodosianus*, wyd. Th. Mommsen, t. 1, w: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, Berolini 1905.
- Codicis Theodosiani Liber sextus decimus*, opr. M. Ożóg, M. Wójcik, tłum. A. Caba, Źródła Myśli Teologicznej 71 = Synodi et Collectiones Legum 7, Kraków: WAM 2014.
- Concilium Agathense* (a. 506), w: *Acta synodalia ann. 506–553*, wyd. A. Baron, H. Pietras, Źródła Myśli Teologicznej 73 = Synodi et Collectiones Legum 8, Kraków: WAM 2014, 1–22.
- Concilium universale Chalcedonense* (a. 451), w: *Dokumenty Soborów Powszechnych 1*, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków: WAM 2001, 191–257.
- Concilium Veneticum* (a. 461–491), w: *Acta synodalia ann. 431–504*, wyd. A. Baron, H. Pietras, Źródła Myśli Teologicznej 62 = Synodi et Collectiones Legum 6, Kraków: WAM 2011, 235–240.
- Das Konzil von Chalkedon, Geschichte und Gegenwart*, wyd. A. Grillmeier, H. Bacht, t. 1–3, Würzburg 1962².
- De Salvo L., *Munera curialia nel IV secolo. Considerazioni su alcuni aspetti sociali*, w: *Il tardo impero. Aspetti e significati nei suoi riflessi giuridici. X Convegno internazionale in onore di Arnaldo Biscardi (Spello, Perugia, Gubbio 7–10 ottobre 1991)*, Napoli 1995, 291–318.
- Du Cange i in., *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, wyd. L. Favre, Niort 1883–1887.
- Figueras C.M., *De impedimentis admissionis in religionem usque ad Decretum Gratiani*, Montserrat 1957.
- Guarino A., *Storia del diritto Romano*, Napoli: Jovene 1996, edizioni X–XII (1994–1996).
- Grzegorz Wielki, *Listy*, tłum. J. Czuj, t. 1–4, Warszawa: IW PAX 1954–1955.
- Heather P., *Upadek Cesarstwa Rzymskiego*, tłum. J. Szczepański, Poznań: Dom Wydawniczy REBIS 2014.
- Larraona A.M., S. Goyeneche, *De personis et iuribus personalibus*, w: *Cursus syntheticus iuris Romanorum ad ius canonicum et civile praecipuarum nationum perpetuo comparati*, red. cize, księga I, t. 2, Roma 1927.

⁵³ Zob. J. Lewandowicz, *Ograniczenia stanu...*, art.cyt., 333–334.

- Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II (312–438)*, t. 1, *Code Théodosien – Livre XVI*, wyd. Th. Mommsen, R. Delmaire, Sources Chrétiennes 497, Paris 2005, t. 2: *Code Théodosien, I–XV, Code Justinien, Constitutions sirmondiennes*, wyd. R. Delmaire i in., Sources Chrétiennes 531, Paris: Éditions du CERF 2009.
- Lewandowicz J., *Klasztory, mnisi, mniszki. Obraz życia monastycznego w Registrum epistularum Grzegorza Wielkiego na tle prawa cesarskiego i kościelnego*, Źródła monastyczne. Monografie 6, Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2018.
- Lewandowicz J., *Ograniczenia stanu jako przeszkoda w przyjmowaniu do klasztorów w czasach Grzegorza Wielkiego na podstawie jego Registrum epistularum oraz norm prawa rzymskiego*, *Vox Patrum* 35 (2015) t. 64, 317–344.
- Lewandowicz J., *Przyjmowanie do klasztorów żołnierzy i małżonków w czasach Grzegorza Wielkiego na podstawie jego Registrum epistularum oraz norm prawa rzymskiego*, *Vox Patrum* 36 (2016) t. 65, 373–388.
- Lizzi Testa R., *Come e dove reclutare i chierici? I problemi di Sant’Agostino*, w: *L’adorabile vescovo di Ippona. Atti del Convegno di Paola (24–25 maggio 2000)*, red. F.E. Consolino, Soveria Mannelli 2001, 183–216.
- Maioanus, *Novella VII. DE CVRIALIBVS ET DE AGNATIONE VEL DISTRACTIONE PRAEDIORVM EORVM ET DE CAETERIS NEGOTIIS*, w: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, t. 2: *Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, wyd. P.M. Meyer, Th. Mommsen, Berolini 1905, 167–174.
- Marcianus Imp., *Novella V. DE TESTAMENTIS CLERICORVM*, w: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, t. 2: *Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, wyd. P.M. Meyer, Th. Mommsen, Berolini 1905, 193–196.
- Misztal-Konecka J., M. Wójcik, *Civitas interdicta monachis. Mnisi zagrożeniem dla rzymskiego porządku publicznego? w: Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, red. K. Amiełańczyk, A. Dębiński, D. Słapek, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2010, 183–196.
- Noethlichs K.L., *Das Kloster als ‘Strafanstalt’ im kirchlichen und weltlichen Recht der Spätantike*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 80 (1994), 20–33.
- Pellegrini P., *Militia clericatus monachici ordines: istituzioni ecclesiastiche e società in Gregorio Magno*, Catania: Edizioni del Prisma 2008².
- Regesta pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII* (a. 416), wyd. Ph. Jaffé i in., t. 1, Leipzig 1885.
- Sitek B., *O ciężkiej doli decuriones w okresie późnego cesarstwa rzymskiego uwagi poczynione na podstawie wybranych konstytucji cesarskich*, w: *Procesy ujednoczenia prawa prywatnego w świetle integracji europejskiej*, red. B. Ziemiński i in., Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2001.
- Valentinianus III, *Novella III. DE SVCCESIONIBVS CVRIALIVM QVI AD CLERICATVM TRANSIERVNT*, w: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, t. 2: *Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, wyd. P.M. Meyer, Th. Mommsen, Berolini 1905, 80–81.
- Valentinianus III, *Novella XXXV. DE EPISCOPALI IVDICIO ET DIVERSIS NEGOTIIS*, w: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, t. 2: *Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, wyd. P.M. Meyer, Th. Mommsen, Berolini 1905, 142–152.

II. Bibliografia ogólna

- Baus K., Ewig E., *Die Reichskirche nach Konstantin dem Gr.: Die Kirche von Nikaia bis Chalkedon*, w: H. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Bd II, 1, Freiburg–Basel: Herder 1973.
- Beck H.G., *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, wyd. B. Moeller, *Die Kirche in ihrer Geschichte*, 1.D/1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1980.
- Butler C., *Benedictine Monachism. Studies in Benedictine Life and Rule*, London 1919.

- Butler C., *Il misticismo occidentale. Contemplazione e vita contemplativa nel pensiero di Agostino, Gregorio e Bernardo*, Bologna: Società Editrice il Mulino 1970.
- Butler C., *Saint Benedict and the Sixth Century*, *The Downside Review* 48 (1930), 179–197.
- Clare A.E.C., *Authority and humility, A conflict of values in fourth-century female monasticism*, *Byzantinische Forschungen* 9 (1985), 17–33.
- De Tertullien aux Mozarabes. Antiquité tardive et Christianisme ancien. (III^e–VI^e siècles). Mélanges offerts à Jacques Fontaine Membre de l'Institut à l'occasion de son 70^e anniversaire, par ses élèves, amis et collègues*, red. L. Holtz i in., t. 1–3, Paris: L'Institut d'Études Augustiniennes 1992.
- Demandt A., *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.*, München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1989.
- Hallinger K., *Papst Gregor der Grosse und der Hl. Benedikt*, *Studia Anselmiana* 42, Roma 1957.
- Jenal G., *Italia ascetica atque monastica. Das Asketen – und Mönchtum in Italien von den Anfängen bis zur Zeit der Longobarden (ca. 150/250–604)*, t. 1–2, Monographien zur Geschichte des Mittelalters, 39.1–2, Stuttgart: Hiersemann 1995.
- Jones A.H., *The Later Roman Empire*, Oxford: Basil Blackwell 1964.
- Lietzmann H., *Geschichte der Alten Kirche*, t. 4, Berlin: De Gruyter 1944.
- Lohse B., *Askese und Mönchtum in der Antike und in der alten Kirche*, München–Wien: R. Oldenbourg 1969.
- Lorenz R., *Das vierte bis sechste Jahrhundert (Westen)*, w: *Die Kirche in ihrer Geschichte*, 1.C/1, red. K.D. Schmidt, E. Wolf, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1970.
- Lorenz R., *Das vierte Jahrhundert (Der Osten)*, w: *Die Kirche in ihrer Geschichte*, 1.C/2, red. B. Moeller, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1992.
- Lorenz R., *Die Anfänge des abendländischen Mönchtums im 4. Jh.*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 77 (1966), 1–61.
- McLaughlin T.P., *Le très ancien droit monastique de l'Occident. Étude sur le développement général du monachisme et ses rapports avec l'Église séculière et le monde laïque de saint Benoît de Nursie à saint Benoît d'Aniane*, Ligugé–Paris 1935.
- Mönchtum und Gesellschaft im Frühmittelalter*, red. F. Prinz, *Wege der Forschung*, 312, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1976.
- Papadakis A., *Byzantine monasticism reconsidered*, *Byzantinoslavica* 47 (1986), 34–46.
- Pasztor E., *Il monachesimo femminile*, w: *Dall'eremo al cenobio. La civiltà monastica in Italia dalle origini all'età di Dante*, red. G.C. Allesio, Milano: Regesta Imperii 1987, 155–180.
- Penco G., *Il concetto di monaco e di vita monastica in Occidente nel VI secolo*, *Studia Monastica* 1 (1959), 7–50.
- Porcel O., *La doctrina monástica de san Gregorio Magno y la «Regula Monachorum»*, Madrid: Instituto «Enrique Florez» 1950.
- Porcel O., *San Gregorio Magno y el Monacato. Cuestiones Controvertidas*, *Scripta et Documenta*, 12: *Monastica*, 1, Abadía de Montserrat 1960, 1–95.
- Prinz F., *Askese und Kultur, Vor – und frühbenediktinisches Mönchtum an der Wiege Europas*, München: Verlag: C.H. Beck 1980.
- Prinz F., *Das westliche Mönchtum zur Zeit Gregors des Großen*, w: *Grégoire le Grand. Actes du colloque international du CNRS tenu à Chantilly. Centre cultural Les Fontaines, du 15 au 19 septembre 1982*, red. J. Fontaine i in., Paris: CNRS Éditions 1986, 123–136.
- Spreitzenhofer P.E., *Die Entwicklung des Altem Mönchtums in Italien von seinem ersten Anfängen bis zum Auftreten des heil. Benedict*, Wien 1894.
- Stein E., J.R. Palanque, *Histoire du Bas-Empire*, Paris : Desclée de Brouwer 1959.
- Vannicelli L., *Normativa sui monaci e sui monasteri nel diritto ecclesiastico romano*, Bologna: Editore Zanichelli 1969.
- Vogüé A. de, *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'Antiquité*, t. 1–10, Paris : Éditions du Cerf 1991–2006.
- Vogüé A. de, *La Communauté et l'Abbé dans la Règle de saint Benoît*, Paris–Brussels: Desclée de Brouwer 1961.

Vogüé A. de, *Regards sur le monachisme des premiers siècles. Recueil d'articles*, Studia Anselmiana 130, Roma 2000.

CAESAR MONASTIC LAW BEFORE “CODE” BY JUSTINIAN I

Summary

Since Constantine the Great Caesar law started to play a double role in the world where Christians lived. It regulated the laws of a lay community – which aimed at the worldly objectives but also the life of the Church herself, whose basic objectives are directed towards the supernatural sphere. It was a kind of *ius commune* which shaped the collection of legal norms according to the Christian perspective. Till the times of Justinian I Caesar norms in relation to monastic life were directed by the need of the hour. Their formation, however, gives some idea what in the eyes of rulers was a problem which was necessary to solve on the border of monasticism and the life of a lay community. Depending on the regulation subject we can classify a group of laws applying to the people who had to perform public duties, then to the people who did not enjoy full freedom (slaves, coloni), married couples, then laws regulating the discipline of monastic life in monasteries and laws applying to monks and monasteries in a lay community (particularly regarding system of justice, property law and public order).

Key words: Roman law, monasticism, Caesar monastic law, monasteries

Nota o Autorze

Książd Janusz LEWANDOWICZ – prezbiter archidiecezji łódzkiej, doktor filologii klasycznej i patrolog (KUL), wykładowca języka łacińskiego i języka greckiego oraz patrologii w Wyższym Seminarium Duchownym w Łodzi. Badacz tragedii antycznej oraz twórczości epistolograficznej Grzegorza Wielkiego, asystent w Katedrze Teatru i Dramatu Antycznego KUL (1995–1997), rektor WSD w Łodzi (2000–2013), autor monografii: *Bachantki Eurypidesa – dramat religijny* (Łódź, Łódzkie Towarzystwo Naukowe 2006) oraz *Klasztory, mnisi, mniszki. Obraz życia monastycznego w „Registrum epistularum” Grzegorza Wielkiego na tle prawa cesarskiego i kościelnego*, (Źródła monastyczne. Monografie 6, Kraków: Wydawnictwo Tyniec 2018). Kontakt e-mail: janlew@wsd.lodz.pl

